

SANJA ĐURIN

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

O POLITICI SEKSUALNOSTI U HRVATSKOJ DEVEDESETIH, O DISKURSIMA KOJI SU JE OBLIKOVALI I O NJEZINIM SIMPTOMIMA DANAS

Pitanja vezana uz seksualnost u Hrvatskoj već dvadeset godina izazivaju veliki interes javnosti i jake antagonizme među građanima. Analizirajući diskurs službene nacionalne politike seksualnosti iz devedesetih godina dvadesetoga stoljeća, autorica je uočila da današnji problemi vezani uz seksualnu edukaciju i seksualne slobode u Hrvatskoj imaju svoje izvore u politici stvaranja hrvatskoga nacionalnog identiteta devedesetih godina dvadesetoga stoljeća, a kako se ta politika oslanja na različite diskurse iz prošlosti (između ostalog na znanstveni diskurs 19. stoljeća, eugenički diskurs te katoličku tradiciju), tako i neke uzroke antagonizama, kad je riječ o seksualnosti, autorica locira u tim ranijim diskursima. Cilj je ovoga članka osvijetliti neke od tih diskursa.

Ključne riječi: biopolitika, politika seksualnosti, marginalizacija, rod, nacionalnost, katoličanstvo, identitet

Uvod

Kad je 1991. godine Hrvatska proglasila nezavisnost, proces osamostaljivanja vodila je vizija Hrvatske kao slobodne i demokratske zemlje, no čini se da još i danas u nekim segmentima društvo u Hrvatskoj nije spremno odgovoriti na zahtjeve demokracije. Jedna takva bolna i traumatična točka na putu k demokratskijem društvu (misleći pri tome na društvo senzibilnije na kulturne različitosti) vezana je uz seksualnost: društvo u Hrvatskoj oštro je rascijepljeno kad su u pitanju seksualne slobode i prava građana. Dana 11. lipnja 2011. godine u drugom po veličini gradu u Hrvatskoj, Splitu, nevladine udruge koje se zalažu za solidarnost lezbijske, gay, biseksualne, transrodne, interseksualne i queer (LGBTIQ) zajednice, a protiv se nasilju i diskriminaciji LGBTIQ osoba, prvi put su organizirale *Pride* povorku,¹

¹ Prvi *Pride* u Hrvatskoj održan je 2002. godine u Zagrebu. Također nije prošao bez nasilja. Više o *Pride* manifestacijama i problemima vezanima uz njih pisala je Tea Škokić (2011).

kojom se željelo upozoriti na seksualne manjine i na njihovu diskriminaciju, te potaknuti senzibilizaciju građana o tim pitanjima. Manifestacija je prekinuta zbog eskalacije nasilja kad su sudionici povorke došetali do splitske rive. O drugom splitskom *Prideu* polemiziralo se u medijima više od mjesec dana prije samog održavanja, 9. lipnja 2012. godine. Drugi *Split Pride*, okarakteriziran kao događaj visokog rizika, osiguravalo je devetsto policajaca koji su, među ostalim, raspolagali vodenim topovima te helikopterom. *Pride* je prošao bez većih izgređa iako je do kraja događaja u policiju privedeno četrdesetak osoba, a pojedinci LGBTIQ zajednice gnjev su “moralne većine”, kako Renata Salecl (2002) naziva pripadnike većinskog mišljenja, osjetili na sebi tek *post festum*. Naime, osam dana poslije na splitskim je Bačvicama skupina muškaraca pretukla skupinu od šest djevojaka pretpostavljajući da su lezbijke i (za sada) prošla nekažnjeno.²

Drugi primjer rascijepljenosti društva oko pitanja seksualnosti u Hrvatskoj, a koji pokazuje da nije riječ o regionalnom problemu, vidljiv je u neuspjelu pokušaju uvođenja seksualne edukacije u osnovne i srednje škole. Od 2004. godine u Hrvatskoj se između vjernika katolika (skupljenih oko udruge *GROZD*) i Katoličke crkve s jedne strane te nevladinih udruga (najznačajnija je *Forum za slobodu odgoja*) s druge, odvijala javna rasprava o seksualnoj edukaciji u osnovnim i srednjim školama.³ Godine 2006., “unatoč burnoj javnoj diskusiji i negativnim reakcijama i ocjenama domaće stručne javnosti te pravobraniteljice za djecu i pravobraniteljice za ravnopravnost spolova te inozemne stručne i političke javnosti kada je riječ o *GROZD*-ovu programu” (Kekez 2009:20–21), donesena je odluka o eksperimentalnom uvođenju zdravstvenog odgoja prema prijedlogu udruge *GROZD* u osnovne i srednje škole. Sporni program zdravstvenog odgoja eksperimentalno se uvodi u određeni broj škola od ožujka do rujna 2008. godine. U evaluacijskom izvješću o provedbi programa iznesen je zaključak da prema rezultatima testova znanja iz područja zdravstvenog odgoja “nisu utvrđene značajne razlike između učenika/ica koji/e su pohađali program i kontrolne skupine učenika/ca i zaključuje se da je obrazovni učinak programa zdravstvenog odgoja izostao” (Kekez 2009:21). Zbog toga zdravstveni odgoj nije ušao u stalni obrazovni plan i program te sve do danas nije riješeno pitanje edukacije o seksualnim i reproduktivnim pravima i zdravlju mladih.

S druge strane, mnoge intervencije Vlade, nevladinih udruga, medija i međunarodnih organizacija u zadnjih desetak godina u Hrvatskoj upućuju na to da postoji želja da se pitanje seksualnih i reproduktivnih prava te zdravlja mladih uspješno riješi (usp. Kekez 2009; Škokić 2011). Na to upućuje rastući broj udruga

² Usp. <http://www.crol.hr/portal/vijesti/hrvatska/4420-pretukli-ih-jer-su-pretpostavljali-da-su-lezbijke-iskorak-i-kontra-podnijet-e-prijave.html> (pristup 20.06.2012.).

³ Službeni je naziv programa *Program zdravstvenog odgoja*. U nastavku rada ovaj će *Program* nazivati “seksualnom edukacijom” iako on nije isključivo to, ali je upravo zbog djela u kojem se djecu želi poučiti o seksualnosti izazvao oprečne reakcije građana.

koje zastupaju prava seksualnih manjina, korektniji stav prema pripadnicima seksualnih manjina u medijima, izmjena zakona vezanih uz seksualne manjine te brojni dokumenti kojima se hrvatska Vlada obvezuje na zdravstvenu edukaciju mladih i na edukaciju s područja seksualnog i reproduktivnog zdravlja.⁴ Pa ipak, unatoč dokumentima kojima i Vlada i nevladin sektor podržavaju ideju edukacije o seksualnim i reproduktivnim pravima mladih i njihovu zaštitu,⁵ i unatoč želji većine da se pitanje edukacije o seksualnim i reproduktivnim pravima i zdravlju mladih pozitivno riješi, društvo je tu oštro podijeljeno.

Zašto je tomu tako? Zašto su seksualnost, seksualne slobode i seksualna edukacija u Hrvatskoj predmet tako oštih rasprava? Pristupajući tim problemima s pozicije analize diskursa službene nacionalne politike seksualnosti, uočila sam da problemi vezani uz seksualnu edukaciju i seksualne slobode imaju svoje izvore u politici stvaranja hrvatskog nacionalnog identiteta devedesetih godina dvadesetoga stoljeća. A kako se ta politika oslanja na različite diskurse iz prošlosti (između ostalog na znanstveni diskurs 19. stoljeća, eugenički diskurs te katoličku tradiciju), tako i uzroke antagonizama, kad je riječ o seksualnosti, možemo locirati u tim ranijim diskursima.

Politika seksualnosti u devedesetim godinama dvadesetoga stoljeća utjecala je na konstrukciju političkih identiteta prema rodnoj, ali isto tako i prema nacionalnoj, klasnoj i vjerskoj osnovi⁶ pa je nacionalni identitet uključivao i jasne rodne uloge (npr. “prava Hrvatica je i majka”, “svaki Hrvat je i katolik” i sl.). Kao takva, politika seksualnosti ulazi u hegemonijske odnose moći (Laclau i Mouffe 1985) i sudjeluje u “ideološkoj borbi za značenja društvenog iskustva” (Jambrešić Kirin 2008:7), odnosno za konstrukciju određene stvarnosti, stvarajući pri tome nove pozicije za identifikaciju subjekta (Hall 1996:5-6) i stvarajući Drugog, marginalnog subjekta, koji će u toj novoj konstrukciji stvarnosti biti nepoželjan. U doba stvaranja hrvatske nacionalne države politika seksualnosti se zalagala za patrijarhalnu konstrukciju društva te se strogo i jasno određenim i podijeljenim

⁴ Neki od tih dokumenata su: *Nacionalni program djelovanja za mlade 2003-2007*; *Nacionalni plan aktivnosti za dobrobit, prava i interese djece 2006–2012* (koji obvezuje Vladu da educira mlade o zaštiti reproduktivnog zdravlja), *Hrvatski nacionalni program za prevenciju HIV/AIDS-a 2005–2010*, te međunarodni dokumenti kao na primjer *Europska rezolucija o reproduktivnim i seksualnim pravima* iz 2001. godine.

⁵ Također je važno napomenuti kako se često i iza današnje emancipatorne zakonodavne politike po pitanju roda i rodne jednakosti skrivaju zapravo patrijarhalna shvaćanja koja danas u Hrvatskoj, kao i nekad u Jugoslaviji, imaju dugu tradiciju. Više o tome u Katunarić 1985; Sklevicky 1996:289-292 i Jambrešić Kirin 2008.

⁶ O međusobnom ispreplitanju etničkog, vjerskog, rodnog, klasnog identiteta govori Avtar Brah (1996). Dubravka Žarkov (2007) upozorila je na ispreplitanje etničkog, vjerskog i rodnog identiteta u nacionalističkim diskursima nastalima u vrijeme raspada Jugoslavije.

“muškim” i “ženskim” ulogama namjeravalo spriječiti “izumiranje”⁷ nacije, zbog čega su se, s druge strane, oštro osuđivala sva odstupanja od propisanih uloga pa su homoseksualci, samci, žene koje ne žele imati djecu bivali stigmatizirani, a homofobija i mržnja prema seksualnim manjinama, kao i rascijepljenost društva kad treba donijeti odluku o tome kakvu seksualnu edukaciju prezentirati djeci, materijalizacija su diskursa te i takve politike seksualnosti. U nastavku rada opisat ću neke od diskursa koji su mobilizirani u procesu stvaranja nacionalnog identiteta, uputiti na njihovu političnost i vezu s prošlošću. Naime Stuart Hall upozorava da diskursi koji u određenom trenutku oblikuju društvenu stvarnost korespondiraju s prošlošću i oblikovani su prošlim diskursima, što ćemo vidjeti i u primjeru kojim se bavi ovaj članak.

Na kraju uvoda smatram važnim napomenuti da je u radu analiziran onaj dio diskursa o seksualnosti koji je politički problematičan. Nedotaknuti su ostali antagonistički, subverzivni dijelovi diskursa o seksualnosti koji istodobno postoje, kojih u zadnjih deset godina ima sve više i koji postaju sve snažnijima i utjecajnijima u oblikovanju politike seksualnosti u Hrvatskoj.

Stvaranje hrvatskoga nacionalnog identiteta devedesetih godina dvadesetoga stoljeća

Analizirajući erupcije nacionalizma u istočnoeuropskim postsocijalističkim zemljama, Renata Salecl tumači kako su one, između ostalog, reakcija “na činjenicu da je za dugogodišnje vladavine (komunističke) Partije, uništavanjem tradicionalne strukture društva, razorena i većina tradicionalnih točaka identifikacije” (Salecl 2002:30) i jedina točka identifikacije koja je ostala nakon pada starog režima bio je nacionalni identitet.⁸ U trenutku osamostaljivanja Hrvatske devedesetih godina društvo je vođeno jakom logikom ekvivalencije

⁷ U dokumentu *Nacionalni program demografskog razvitka* koji je prihvaćen u Saboru 18. siječnja 1996. godine, navodi se citat iz govora Franje Tuđmana o demografskom stanju u Republici Hrvatskoj: “Ono je takvo da bi hrvatskom narodu prijetilo izumiranje, ako ne bismo poduzeli odlučne korake. Za promjenu ovakvog stanja izumiranja Hrvatske potrebna nam je dobro promišljena i do kraja osmišljena demografska politika” (*Nacionalni program* 1996:11).

⁸ Simptome nacionalizma na području Jugoslavije možemo detektirati i u nemirima osamdesetih godina prošlog stoljeća te u medijskim ratovima koji su doprinijeli međuetničkim napetostima (Žarkov 2007) kao i u kulturnim, znanstvenim i popularnim diskursima koji su podržavali ideju nacionalizma. Također, nacionalizam podržava rodnu nejednakost kao prirodnu (Ramet 1999:6). Žarana Papić upozorila je kako je u vrijeme društvenih promjena dekonstrukcija starog rodnog poretka temeljni faktor promjene i učinkovito sredstvo globalnog restrukturiranja moći. Razni tipovi hegemonijskog nacionalizma, nacionalnog separatizma, šovinizma i marginalizacija manjina usko su povezani s patrijarhalnim, diskriminatornim i nasilnim politikama prema ženama, pa stoga ne treba zanemariti i ulogu patrijarhalnog svjetonazora u prevlasti nacionalističkih diskursa (usp. Papić 1999).

(Laclau i Mouffe 1985) kada su sve ostale točke identifikacije (npr. klasna ili starosna diferencijacija) podređene nacionalnom identitetu i zajednica se identificira na nacionalnoj osnovi. U govoru 30. svibnja 1990. godine, nakon prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj kad je pobijedila Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), predsjednik stranke i budući predsjednik Hrvatske, Franjo Tuđman, to je izrekao sljedećim riječima: “Ostvarili smo jedinstvo domovinske i iseljene Hrvatske, ostvarili smo jedinstvo svih hrvatskih staleža i svih hrvatskih naraštaja. Uskrisili smo potištenu i poniženu nacionalnu svijest...”⁹

Problematično je u oblikovanju nacionalnog identiteta bilo to što se ideja nacije u Hrvatskoj devedesetih godina dvadesetoga stoljeća oslanjala na one devetnaestostoljetne diskurse koji naciju tumače kao živo biće ili kao zajednicu ljudi povezanih krvlju, dakle esencijalistički. Budući da je već prije 1990. godine u Hrvatskoj zabilježen pad nataliteta, a početak Hrvatske kao nacionalne države obilježen agresivnim ratom i dodatnim padom populacije, takvo esencijalističko shvaćanje nacije uzrokovalo je paniku izumiranja nacije i politiku seksualnosti kojom se nastojalo potaknuti građane na pojačanu reprodukciju kako ne bi “izumrla” hrvatska nacija (usp. Žarkov 2007:4). U javnim je govorima predsjednik Tuđman naglašavao kako je “hrvatsko (...) nacionalno biće bilo ugroženo, ne samo rasipanjem hrvatskog puka na sve kontinente, nego i zabrinjavajućim smanjenjem prirodnog priraštaja” pa je stoga “demografski (...) preporod jedna od bitnih zadaća za budućnost hrvatskoga naroda” (Tuđman 1994). Prema vijestima Hrvatske izvještajne novinske agencije (HINA) 9. lipnja 1995. godine, prigodom predstavljanja Programa demografskog razvoja javnosti, tadašnji je ministar obnove i razvitka Jure Radić napomenuo kako je demografski razvoj “jedna (...) od najodgovornijih zadaća Republike Hrvatske danas, jer što nam vrijedi stvaranje samostalne i slobodne Hrvatske i sve žrtve pale za nju; čemu njezina izgradnja i obnova, ako sutra ne bude Hrvata”. U nastavku govora Jure Radić je rekao: “Zanemarimo li useljavanje i iseljavanje te ako u sljedećih 25 godina žene u Hrvatskoj budu rađale kao ovih godina, hrvatsko će se pučanstvo smanjiti na 4.452.500 stanovnika, odnosno za 335.000 ili za sedam posto.”¹⁰ Isto je naglašeno i u Vladinom dokumentu *Nacionalni program demografskog razvitka* iz 1996. godine:

Na početku smo, za hrvatsku državu i hrvatski narod, jedne od najodgovornijih, zapravo, presudnih zadaća. (...) No činjenica da je to dugoročni posao ne smije obeshrabrili, jer, ako ne bismo krenuli u njega, sljedećih bi desetljeća drastično počeo opadati broj Hrvata i građana Hrvatske (...) počelo masovno doseljavanje

⁹ Citat je preuzet iz video zapisa “Gospodin Dr. Franjo Tuđman – 30. svibanj 1990 Zagreb Croatia” dostupnog na <http://www.youtube.com/watch?v=abIS5xQUd8o&feature=related> (pristup 22.11.2010.).

¹⁰ Usp. http://www.stkpula.hr/mvp_news/hna/Lipanj95/0611952.hna.html#index7 (pristup 18.02.2011.).

u Hrvatsku građana iz demografski jačih naroda što bi vodilo prema tome da već do konca 21. stoljeća Hrvati postanu manjina u Hrvatskoj. (*Nacionalni program* 1996:49).

Avtar Brah (1996) napominje kako se identiteti oblikuju ispreplitanjem diskursa o rasi, rodu, etnicitetu, klasi, vjeri itd. To možemo uočiti i na primjeru Hrvatske, gdje se u početku stvaranja hrvatske države nacionalni identitet artikulira vjerskim identitetom i biti Hrvat značilo je biti katolik.¹¹ Katolička crkva u Hrvatskoj ima dugu tradiciju nacionalnog osvještavanja i čuvanja nacionalnog identiteta Hrvata i zbog toga je bila bitna u trenutku stvaranja novog nacionalnog identiteta. Katolička crkva u Hrvatskoj zadržala je nacionalnu osviještenost i u doba komunističkog ateizma te je na važnost Katoličke crkve za hrvatski nacionalni identitet u doba gotovo polustoljetnog socijalizma u razgovoru za katoličke novine *Glas koncila* 1990. godine uputio i sam Franjo Tuđman, budući predsjednik Hrvatske:

... jer je Crkva u ovom gotovo polstoljetnom totalitarizmu, a treba dodati i onih pet godina prije komunističkog jednostranačja, igrala u životu hrvatskog naroda vrlo važnu pozitivnu ulogu u očuvanju, gotovo bih kazao, i nacionalne svijesti i opstojnosti hrvatskog nacionalnoga bića. (Tuđman u [S. n.] 1990:6-7)

Osim toga, katoličanstvo je bilo dio hrvatske vjerske prakse, ali ne i dio vjerske prakse svih jugoslavenskih naroda (pogotovo ne Srba koji su tada agresori u Hrvatskoj),¹² pa je u trenutku kad je trebalo proizvesti razlike među jugoslavenskim narodima kako bi se učvrstili novi nacionalni identiteti, katoličanstvo odlično poslužilo kao točka diferencijacije između Hrvata i Drugih. I na kraju, vrijednosti koje zastupa Katolička crkva, a koje je u trenutku stvaranja nacionalne države snažno propagirala Katolička crkva u Hrvatskoj – pojačano zagovaranje institucije braka i rađanja te protivljenje pobačaju, samačkom životu i homoseksualnosti – u trenutku demografskog pada su također išle na ruku hrvatskoj državotvornoj politici pa se seksualnost moralizira i u velikoj je mjeri povjerena na brigu i upravljanje crkvi.¹³

¹¹ Iako je vjerska praksa tijekom 45 godina komunističkog režima (1945–1990.) bila potisnuta u sferu privatnog, a Crkvi se nije dopuštalo uplitanje u područje općeg društvenog ili političkog djelovanja, na razini zamišljene zajednice kako je tumači Benedict Anderson (1983), katolička je Crkva u Hrvatskoj služila kao imaginarno mjesto čuvanja hrvatskog nacionalnog identiteta. Anderson upozorava i na sličnost nacionalističkog mentaliteta s religioznim: do 18. stoljeća religije daju ljudima utjehu besmrtnosti, a s pojavom ideje nacije utjeha besmrtnosti dobiva i svoj svjetovni oblik. Pojedinci umiru, ali nacija ostaje.

¹² Na području Socijalističke federativne republike Jugoslavije bile su prisutne tri vjere: katolička, pravoslavna i islam. Hrvati su se u velikom postotku izjašnjavali kao katolici, a Srbi većinom kao pravoslavci.

¹³ Vidimo to i u citatu iz Tuđmanova pozdravnog govora prigodom prvog posjeta Pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj: “U svojoj borbi za uspostavu svoje slobodne i demokratske suverene države hrvatski je narod uz Božju pomoć – u ovo naše doba, s izbjavljenjem iz komunističkog pakla – ostvario i dubok nacionalno-politički preporod. Pred nama je zadaća da budemo usmjereni i na dovršenje duhovnog i gospodarskog preporoda, na načelima kršćanske civilizacije. Uspostavivši

To su neki od razloga zbog kojih se Katolička crkva i Vlada udružuju u provedbi politike seksualnosti. Dana 18. prosinca 1996. između Vlade RH i Svete Stolice potpisan je *Ugovor o suradnji na području odgoja i kulture*, nakon čega se katolički vjeronauk uvodi kao izborni predmet u škole, a udžbenike iz vjeronauka za osnovne i srednje škole izdaje najveći izdavač katoličke literature u Hrvatskoj, Kršćanska sadašnjost. Zbog toga ću u nastavku rada opisati kako su se u udžbenicima, mobilizacijom određenih mitova, nastojale definirati rodne uloge i identiteti te kako analizirani udžbenici korespondiraju s nacionalističkim diskursima 19. stoljeća i kako su utjecali na oblikovanje društvene stvarnosti. U analizi sam se fokusirala i na udžbenike koje je odobravallo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (udžbenici za predmete Hrvatski jezik te Priroda i društvo za niže razrede osnovne škole)¹⁴ i na udžbenike za predmet Vjeronauk¹⁵ u izdanju Kršćanske sadašnjosti. Zanimalo me kako su u tim udžbenicima mobilizirani diskursi o seksualnosti, kako su opisane rodne uloge, postoji li diskriminacija i na kojoj osnovi te koji se identiteti konstruiraju diskursom seksualnosti.¹⁶

Mitovi

U vrijeme stvaranja nacionalnih država u Europi u 19. stoljeću mit majčinstva i mit obitelji uvelike su angažirani u konstruiranju društvene stvarnosti. Budući da se zbog razvijanja i jakog utjecaja eugeničkih ideja u trenutku nastanka nacionalnih država nacionalnost uglavnom shvaćala esencijalistički i naturalistički – kao nešto što se na potomke prenosi krvlju – seksualnost, reprodukcija i briga za tijelo dobivaju političku misiju i odgovornost za budućnost nacije (Mosse 2005:20).

demokratski poredak, hrvatska državna vlast činila je i čini svjesne napore da ukloni sve ostatke komunističkog naslijeđa, s osobitom željom da uredi odnose sa Crkvom i Svetom Stolicom na najbolji mogući način, u interesu države, Crkve i građana vjernika. Vi ste, Sveti oče, ovu godinu proglasili Godinom obitelji. Obitelj je osnova ljudskog, pače i narodnog života i postojanja. Za hrvatski je narod problem obitelji i prava na život od posebne važnosti. Naime, zbog veoma nepovoljnih političkih i gospodarskih okolnosti, hrvatski su ljudi morali odlaziti u svijet pa su hrvatske obitelji bivale razdvajane, nemajući mogućnosti za normalan život i razvitak, a hrvatsko je nacionalno biće bilo ugroženo, ne samo rasipanjem hrvatskog puka na sve kontinente, nego i zabrinjavajućim smanjenjem prirodnog priraštaja. Stoga, ova hrvatska vlast poklanja punu pozornost Vašem učenju o važnosti obitelji, o pravu na život i o odgoju za odgovorno roditeljstvo” (Tuđman 1994).

¹⁴ Iako sam analizirala sve udžbenike iz Hrvatskog jezika i Prirode i društva za prva četiri razreda osnovne škole, ovdje navodim samo one koji su citirani u tekstu: *Moj hrvatski 2* (Pavličević i Štanger-Velički 1994); *To je moj svijet 1* (Vrgoč, Strugar i Budinski 1996); *Naš svijet 2* (De Zan 2005).

¹⁵ *Zajedno u ljubavi* (Periš 2003); *S Kristom u život* (Periš 2005a); *Zajedno u ljubavi* (Periš 2005b).

¹⁶ Pri tome valja imati na umu kako su udžbenici pisani sredinom devedesetih godina uvelike formirali stavove i mišljenja djece koja su danas odrasli građani.

Stvaranje identiteta majke i institucije obitelji uz pomoć mitova postaje temelj nacionalne politike seksualnosti u mnogim zemljama Europe. Drugim riječima, politika seksualnosti dala je političko značenje i odgovornost seksu i tijelu, postavljajući tijelo ili seksualnost u odnose moći (Foucault 1994:82). Identitet žene izjednačuje se s identitetom majke. Analizirajući mit majčinstva, Kathryn Woodward kaže da se majčinstvo mitom predstavlja kao nešto prirodno, biološki dano, fiksirano za identitet žene, a istodobno neprirodno – ili kao u primjeru Djevice Marije – natprirodno (Woodward 2007:250). Što se više majčinstvo utemeljuje u mitu, to postaje prirodniji i neizbježniji identitet žene. Nadalje, nuklearna obitelj koja se od 18. stoljeća razvija kao novi tip obiteljskog života donosi sa sobom nove vrijednosti. I dalje utemeljena na patrijarhalnim normama, nova obitelj pretpostavlja emotivne veze između članova (Giddens 2000; Mosse 2005), što je čini ugodnim mjestom, a svaki član unutar obitelji ima jasno određenu ulogu: majka rađa djecu i hrani ih, dok je otac čvrste ruke, uspostavlja i održava disciplinu te priskrbljuje za obitelj. Prema Georgeu L. Mosseu ta je uloga oca u skladu s novom slikom muškarca i muževnosti što ih razvija nacionalizam: muškarac održava red u obitelji i u društvu, njegovo je tijelo snažno a duh čvrst, on gaji osjećaje lojalnosti prema domovini i posjeduje snagu da se odupre niskim nagonima. Stoga, smatra Mosse, pogotovo muška homoseksualnost postaje društveno apsolutno neprihvatljivom. Obitelj postaje i mjesto gdje se najprije kontrolira seksualnost djece i zbog toga je važna za opstanak nacionalne države (Mosse 2005:33). Masturbaciju, homoseksualne sklonosti, seksualnost djeteta roditelji će prepoznati u najranijoj dobi i pravodobno na njih reagirati odgojnim mjerama, kaže Mosse.

Iako se ove nove vrijednosti i novi stil života prema Mosseu javljaju u Njemačkoj i Engleskoj, one se šire i u druge europske zemlje, a s narodnim preporodom u prvoj polovici devetnaestoga stoljeća dolaze i u Hrvatsku. Stvaranjem nove nacionalne države 1990. godine ti mitovi ponovno oživljavaju (usp. Žarkov 2007) dovodeći identitet žene i muškarca te instituciju obitelji u pregovore s prošlošću. Kao što je primijetila Véronique Mottier, u 19. stoljeću su znanstveni narativi poput medicine i biologije poslužili za legitimizaciju eugeničkog diskursa, njegovu institucionalizaciju i prenošenje novim generacijama kroz edukacijski sustav (Mottier 2005:271). Već spomenuti *Nacionalni program demografskog razvitka*, koji smatram jednim od temeljnih dokumenata nacionalne politike seksualnosti, politizira tijelo također uz pomoć osnovnoškolskih udžbenika, pa čak i slikovnica za djecu predškolske dobi:¹⁷

Slikovnice za djecu i udžbenike osnovnih škola potrebno je obogatiti tematikom braka, obitelji, odgoja, majke, oca. Pozitivan stav prema ženi, spolnosti i novom

¹⁷ Temom reproduciranja rodnih stereotipa kroz edukacijski sustav i analizom rodnih stereotipa u udžbenicima bavilo se već više autora. Vidi npr. Baranović 2000 i Šikić-Mićanović 2000.

ljudskom životu utkati u udžbenike (...) U toj dobi bitan je i stav osobe koja prezentira gradivo. (*Nacionalni program* 1996:41)

Kao što je vidljivo iz citata, *Nacionalni program demografskog razvitka* ideološki je obrazac prema kojem se nastoji stvoriti nova predodžba obitelji. Dok se u udžbenicima za hrvatski jezik objavljenima između 1990. i 1996. godine obitelj prikazuje s jednim djetetom, s roditeljima i eventualno s bakom i djedom (Slika 1.), dvije godine poslije udžbenici su usklađeni sa službenom politikom seksualnosti i prikazuju željenu situaciju – obitelji s troje ili više djece (Slika 2.; Slika 3.).

Slika 1. Moja obitelj 1994. godine
(Pavličević i Štanger-Velički 1994:32)

Slika 2. Moja obitelj 1996. godine
(Vrgoč, Strugar i Budinski 1996:8)

U udžbenicima za predmete Hrvatski jezik i Priroda i društvo identitet žene izjednačuje se s majčinstvom (žena je majka i supruga), muškarac se predstavlja očinskom ulogom (ili kao suprug), a u udžbenicima za Vjeronauk tim se identitetima dodaju moralne vrijednosti u skladu s katoličkom tradicijom. Tako se npr. u udžbeniku *Priroda i društva* za drugi razred osnovnih škola (Slika 3.) djecu podučava da muškarci i žene sklapaju brak i stvaraju obitelj, a što je obitelj izražava se matematičkom formulom:

Muškarac i žena sklapaju brak. Žena se udaje i postaje supruga. Muškarac se ženi i postaje suprug. Zato što se vole žele živjeti zajedno i imati djecu. Tako nastaje obitelj.

Uža obitelj = roditelji + djeca. (De Zan 2005:18)

Pitanjima “Kako se osjećaš u obitelji?” i “Što je najljepše u tvojoj obitelji?” na početku lekcije u djece se želi osvijestiti emotivna dimenzija obiteljskog života i pozitivno konotirati obiteljski način života.

Slika 3. Obitelj (De Zan 2005:18)

Slika 4.: Majka me je rodila (De Zan 2005:56)

Nešto poslije u istome se udžbeniku pojavljuje lekcija *Majka me je rodila* (Slika 4.), u kojoj se zadacima na početku lekcije još više nastoji osvijestiti emotivna povezanost i pozitivne emocije prema majci. Pitanjem “Kako se zove tvoja majka?” i zadacima “Pitaj majku gdje te je rodila”, “Zamoli je da ti ispriča kako te je najprije hranila”, djecu se potiče na razmišljanje o posebnoj povezanosti s majkom: “Majke rađaju djecu. U majčinu si tijelu rastao/rasla oko devet mjeseci. Onda te je majka rodila. Najprije te je svojim mlijekom dojila, kupala te i presvlačila. Nakon rođenja brzo si rastao/rasla i mnogo naučio/naučila. U djetinjstvu se o tebi najviše brinula majka” (De Zan 2005:56).

Majčinstvu se često dodaje prizvuk svetosti (Chakravarty 2004:13; Woodward 2007) i ono se posebno naglašava u udžbenicima za Vjeronauk, u kojima se majci također posvećuje dosta udžbeničkog prostora. Sliku majke utjelovljuje lik Marije, Isusove majke, i majci se često pripisuju Marijine osobine. U udžbeniku za prvi razred jedna je lekcija npr. naslovljena *Marija – uzor našim majkama*.

Politizacija tijela

Ovoj analizi obitelji ili žene kao majke moglo bi se zamjeriti da ignorira biološke zadanosti tijela (usp. Butler u Osborne i Segal 1994), u ovom primjeru mogućnost ženskog tijela da zanese ili da ignorira određene emocije koje se razvijaju između djeteta i majke ili oca. No ona ne isključuje činjenicu da je majčinstvo velikom broju žena posebno i lijepo iskustvo i da uz njega vežu najljepše osjećaje, a isto vrijedi i za obitelj. Ono što želim istaknuti jest forsiranje obiteljskog života i inzistiranje na majčinstvu u određenim trenucima društvene stvarnosti, kao što je to bilo u Hrvatskoj devedesetih godina dvadesetoga stoljeća i, kao što ćemo vidjeti u nastavku članka, nekoliko puta u prošlim pokušajima stvaranja hrvatske nacionalne države. Tada tijelo postaje predmet političke moći zato što institucije moći (u primjeru Hrvatske država sa svojim *Nacionalnim programom demografskog razvitka*) interveniraju u sferu privatnosti kako bi upravljale populacijom i oblikovale identitete vezane uz tijelo, a seks postaje političkom kategorijom (Butler u Osborne i Segal 1994). Dobre primjere politizacije tijela možemo iščitati u diskursima koji su pratili donošenje zakona o istospolnim zajednicama i zakona o medicinski potpomognutoj oplodnji, o čemu je pisala Tea Škokić (2011).

Upravo se ta politizacija tijela i seksa može prepoznati u udžbenicima iz Vjeronauka za više razrede osnovnih škola. Dok se u nižim razredima djeci usađuje određena slika majke, u višim se razredima lik majke politizira. Kathryn Woodward tvrdi kako je majčinstvo politički identitet jer pretpostavlja norme i regulaciju ponašanja majke radi upravljanja populacijom (Woodward 2007:242). Sedmi razred osnovne škole je doba kada djeca ulaze u pubertet, susreću se s vlastitom seksualnošću i potencijalna su rizična skupina s opasnim posljedicama zbog prakticiranja seksualnosti (neželjene trudnoće, spolno prenosivih bolesti itd.). U udžbeniku za Vjeronauk stoji: “Prema kršćanskom nauku ljudska spolnost živi se u bračnoj ljubavi i vjernosti dvoje supružnika. Ona je u službi ljubavi i rađanja djece” (Periš 2003:37) i zbog toga se autor udžbenika učenicima obraća kao potencijalnim roditeljima. Ovdje se uloga majke obrađuje unutar poglavlja o petoj božjoj zapovijedi,¹⁸ koja glasi *Ne ubij!*. Iako je u Hrvatskoj pobačaj do desetoga tjedna trudnoće legalan, autor udžbenika ovako ga opisuje: “Pobačaj (abortus) izravno je ubojstvo nerođenog djeteta i najveća izdaja majčinstva. Majka, simbol sigurnosti i ljubavi, pobačajem se pretvara u ubojicu najnevinijeg bića” (Periš 2003:35). Drugim riječima, autor pobačaj izjednačuje s ubojstvom, a žene koje počine pobačaj obilježene su kao ubojice (usp. Sklevicky 1996:289–292). Apelira se na lik majke kakav je utisnut u svijest djece u nižem stadiju edukacije (“majka, simbol sigurnosti i ljubavi”) i za koji

¹⁸ Deset božjih zapovijedi u kršćanstvu predstavlja deset temeljnih etičkih načela po kojima kršćani trebaju živjeti kako bi ugodili bogu i zaslužili vječni život.

su djeca emotivno vezana kako bi učinak optužbe bio što intenzivniji. Pobačaj je u udžbeniku izjednačen s eutanazijom, samoubojstvom, ratom, naoružanjem, otmicom, mučenjima, medicinskim eksperimentima na ljudima i ovisnošću. Takvu intervenciju nositelja moći u privatnost građana, gdje se više ne može povući crta između autonomnosti subjekta i intervencije države u njegov život, Michel Foucault (1994) naziva *biomoć* (eng. *bio-power*, fr. *le biopouvoir*): u prostoru u kojem bi subjektu trebala biti zagarantirana sloboda, bio-moć dovodi tu slobodu u pitanje i proizvodi traumu.

Uzmemo li u obzir koncept što ga Ernesto Laclau i Chantal Mouffe (1985) nazivaju *nadodređenjem*, prema kojem društvena značenja nikad nisu potpuno fiksirana, ostaje nam onaj nefiksiran, marginaliziran, traumatiziran dio društva koji u opisanoj politici seksualnosti čine djeca koja žive s jednim roditeljem, djeca iz socijalno problematičnih obitelji, djeca koja nisu osjetila majčinsku ljubav, zlostavljana djeca, napuštena djeca, žene i muškarci koji ne mogu ili ne žele biti roditelji, osobe koje prakticiraju drukčiju seksualnost od normirane (LGBTIQ populacija), osobe koje ne prakticiraju seksualnost, osobe koje žive samačkim životom itd. Kazivačica Daša, s kojom je Dijana Dijanić razgovarala u sklopu međunarodnog projekta o sjećanju žena na život u socijalizmu, upitana jesu li devedesete donijele nešto dobro ženama, opisala je svoj doživljaj vlastite isključenosti sljedećim riječima:

Pa da vam iskrena budem, mislim da su na pijedestal stavile sada ženu-majku. Ne da mene to sada omete, ali velim vam, mi koji smo, koje nemamo djece, koje nismo udate, koje smo raspuštenice ko da smo manje vrijedne. To da vam iskreno rečem, to bih otvoreno rekla i Franji Tuđmanu. (Daša M. u Dijanić *et al.* 2004:119)

Dok je žena definirana ulogom majke, nježna i zaštitnička, muškarac mora biti njezina suprotnost. Na internetskoj stranici Obiteljskog centra Varaždinske biskupije, ovako se opisuje pravi muškarac: “Dječak i kasnije muškarac mora izbjegavati sve što uopće može imati prizvuk ženstvenog, slabog i nježnog. Svoj muški identitet postiže samo u jasnoj distanciranosti od drugog spola...”.¹⁹

Kao što vidimo, za dječaka je važno da se jasno razlikuje od djevojčice i u svemu mora biti suprotnost ženskom. To nas također podsjeća na devetnaestostoljetni naturalistički diskurs prema kojem su žene bile predstavnice *sexusa par excellence*, utjelovljenje svega prirodnog, slabe i nježne, za razliku od čvrstih i odlučnih muškaraca vođenih razumom, kao i na okorjelu patrijarhalnu matricu koja besmrtno i besprekidno vlada svim zemljama bivše Jugoslavije, pa tako i Hrvatskom.²⁰

¹⁹ Usp. <http://www.nasa-obitelj.com/hr/bracni+parovi/muski+kutakDje%C4%8Daci+i+mu%C5%BEEvi...html> (pristup 22.06.2011.). Prema mrežnoj stranici tekst je preuzet iz knjige Waltera Hollsteina *Postati potentan. Udžbenik za muškarce*

²⁰ O kontinuitetu patrijarhalnog diskriminatornog diskursa i u vrijeme deklarativne borbe za rodnu jednakost (ili “borbe za ravnopravnost spolova”, kako je nazivana u vrijeme socijalističke Jugoslavije) vidi u Jambrešić Kirin 2008.

Uz marginalizaciju koju proživljavaju osobe koje se nisu odazvale subjekt-pozicijama koje društvo stvara za njih, takvim normiranjem i politiziranjem seksualnosti jedna čitava skupina osoba biva stigmatiziranom. U trenutku kad je društvo vođeno idejom reprodukcije, stigmatizirani su oni oblici seksualnosti koji ne vode željenom cilju – povećanju populacije: lezbijske, gay, biseksualne, transseksualne, interseksualne, queer kao i aseksualne osobe. Gradeći stvarnost na strogoj binarnoj podjeli na muško i žensko, i definirajući muško-ženske odnose pojmom reprodukcije, stigmatiziraju se osobe koje pripadaju različitim seksualnim manjinama, u Hrvatskoj posebno osobe homoseksualne orijentacije.²¹

U udžbenicima iz Vjeronauka za sedmi i osmi razred osnovne škole homoseksualnost se tumači kao protivna prirodi i prirodnim zakonima te je bolest ili grijeh. U sedmom razredu opisuje se kao grijeh u poglavlju pod naslovom *Ne sagriješ bludno!*, što je još jedna od deset božjih zapovijedi, a među grijehove bluda ubrajaju se i prostitucija, masturbacija, pornografija, pedofilija i silovanje. Autor kaže da: “Osoba ne mora biti kriva što ima homoseksualnu sklonost i zato je ne smijemo osuđivati, nego prihvaćati s poštovanjem i suosjećanjem. No ona se mora suzdržavati od homoseksualne prakse i živjeti spolnu čistoću” (Periš 2005b:37-38).

U udžbeniku za osmi razred homoseksualnost se opisuje u okvirima znanstvenog, medicinskog i psihologijskog diskursa kako bi se referiralo na patološku prirodu homoseksualnosti: “Svjesni smo ipak činjenice da neki ljudi osjećaju privlačnost prema osobama istoga spola. Medicina i psihologija pronalaze različite uzroke, do kraja neistražene, takvom ljudskom stanju” (Periš 2005a:16).

Nacionalni identitet u pregovorima s prošlošću

Kao što sam spomenula, problemi vezani uz seksualnu edukaciju i seksualne slobode u Hrvatskoj nemaju svoje izvore samo u politici stvaranja hrvatskoga nacionalnog identiteta devedesetih godina dvadesetoga stoljeća, već na razne načine korespondiraju s prošlošću i snažno su ih uz katoličku tradiciju oblikovali medicina, biologija i eugenički diskurs 19. stoljeća.

Prema Mosseu se stav prema homoseksualnosti bitno mijenja tek u današnje vrijeme. Tek s 19. stoljećem homoseksualnost (mnogo više muška nego ženska) počinje predstavljati opasnost za crkvu i državu (Mosse 2005:11). Ključnu ulogu u kriminalizaciji homoseksualnosti prema Mosseu odigrala je u 19. stoljeću medicina: medicinski konstrukt homoseksualnosti utjecao je na način kako će se prema homoseksualnosti odnositi čitavo društvo (Mosse 2005:46). Godine 1760. liječnik Samuel-Auguste Tissot je objavio rad *L’onanisme ou Dissertation*

²¹ Dok se u udžbenicima ne radi razlika u osuđivanju gay i lezbijske seksualnosti, u društvu na daleko oštriju osudu od lezbijka nailaze gayevi.

sur les maladies produites par la masturbation u kojem onaniju opisuje kao bolest živaca; godine 1796. bavorski je liječnik Johann Valentin Müller objavio rad *Entwurf einer gerichtlichen Arzneiwissenschaft nach juristischen und medicinischen Grundsätzen*, u kojem homoseksualnost osuđuje kao kriminalno i perverzno djelo, a kao jedan od uzroka homoseksualnosti navodi masturbaciju, što je kasnije u svom djelu *Psychopathia Sexualis* tvrdio i bavorski psihijatar Richard von Krafft-Ebing. Liječnik i forenzičar Ambroise Tardieu u svom djelu *Etude Médico-Légale sur les Attentats aux Mœurs* iz 1857. godine prikazuje femininost i bolesno tijelo kao vanjske znakove muške homoseksualnosti, a Paul Julius Möbius je u djelu *Geschlecht und Entartung* iz 1903. nasuprot spolnom devijantu koji izgleda bolesno postavio zdravo ljudsko biće, “gipko i visoko”. Mosse (2005:49) primjećuje kako je Adolf Hitler upravo te karakteristike “gipkog i visokog” iskoristio za opis idealnog Nijemca. U trenutku jake nacionalne osviještenosti veliku su ulogu odigrale i darvinističke ideje koje su povećale nacionalističku mržnju spram svih oblika seksualnosti koji nisu bili prokreativni, pa tako i spram homoseksualnosti (Mosse 2005:54).

Slične ideje također imaju svoju dugogodišnju tradiciju u Hrvatskoj i osuđivanje homoseksualnosti usko je povezano s idejom nacije, muškaraca boraca i s jakom politikom seksualnosti prema ženskom tijelu u svrhu demografskog rasta. U doba nacionalnog preporoda u prvoj polovici devetnaestoga stoljeća u Hrvatskoj je seksualnost pod stalnim nadzorom države, crkve i škole (Župan 2008:195). Djevojke se u školama pripremaju da budu majke i supruge, dok je masturbacija glavni problem muške školske djece te se oštro osuđuje i kažnjava. Godine 1918. u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca je pod vodstvom Andrije Štampara osnovano Ministarstvo javnog zdravstva, a Odjel za rasnu, javnu i socijalnu higijenu, motiviran eugeničkim idejama, organizira širom Kraljevine brojna predavanja iz psihologije, higijene, seksualne higijene i etike u osnovnim i srednjim školama (Dugac 2005:33). Mlade učenike uči se primjerenoj seksualnosti. Godine 1920. Umberto Girometta u knjizi o seksualnoj higijeni *Mladež u borbi za život* savjetuje muškim učenicima da jačaju moralnu i duhovnu prirodu kako bi kontrolirali svoju seksualnu prirodu:

Nije dakle čudo, da obično svaki čovjek već u mladenačkim godinama oćuti moć spolne prirode, pri čemu nastaje borba između nje i duševne prirode. Borba je kod mladeži ponajviše teška, pa ako nijesi dobro oboružan, dragi mladiću, brzo ćeš u borbi podleći... (Girometta 1920:5)

Kad je 1941. godine osnovana Nezavisna država Hrvatska, predsjednik Ante Pavelić je pokrenuo kampanju *Hrvatski tjedan majke i djeteta*, u kojem je posjećivao ili pozivao u posjete mlade majke iz čitave Hrvatske kako bi odao počast njima i njihovoj svetoj ulozi (Slika 5.): “...kao što je majka svetinja svome vlastitom djetetu, da tako ona bude svetinja i u očima svakoga čovjeka, svakoga Hrvata, da ona bude tako svetinja u očima cijelog naroda...” (Pavelić 1942:3), a

“[n]arod, koji nema obilje djece, nema budućnosti, pa i taj narod mora izumrijeti, mora postati plijenom i žrtvom drugih” (Pavelić 1942:4).

Slika 5. I. hrvatski tjedan majke i djeteta, Zagreb 1942.²²

Za Nezavisne države Hrvatske ideje opstanka nacije u okvirima ekstremnog rasizma promovirao je liječnik Nikola Sučić (usp. Sučić 1937; Sučić 1943). Sučić opisuje i kritizira ženu prošlosti (mислеći na ponašanje žena prije Drugoga svjetskog rata), koju se moglo “vidjeti u kavanama, na ulici, u gostionici, samu i bez druga, baš svuda i svagda, danju i noću. Napadno su bile odjevene, žestokim mirisima namirisane, pune kićenih stvari, prstenja Mnoge od njih živjele su na velikoj nozi, nezaposlene, a glavno im se bavljenje sastojalo u flirtu [...]” (Sučić 1943:151) i suprotstavlja joj ženu današnjice, koja smisao svog života vidi u rađanju (Slika 6.):

Čovjek, jer i žena je čovjek – koji nije proživio bol, taj ne može da prosudi dobro od zla! [...] Najuzvišenija bol, koju prava žena može da prebrodi i da ju doživi – svakako je ona bol, koju žena doživljava obnavljanjem same sebe. To obnavljanje je ujedno i pomlađivanje, jer porođaj znači puštati mladice... (Sučić 1943:157)

Nadalje, prema Sučiću, što se tiče muškaraca, “koji su brutalni, pijanice, šizoidni ili kriminalni tipovi – ne bi smjeli da se žene” (Sučić 1943:169). U skladu s dominantnim znanstvenim diskursom svoga vremena i Sučić homoseksualnost

²² Slika je preuzeta s nepaginirane stranice nakon naslovnice publikacije *I. Hrvatski tjedan majke i djeteta. Od 31. svibnja do 7. lipnja 1942.*

Slika 6. Uzvišeni simbol ženstva
(Sučić 1943:156)

dovodi u vezu s degeneracijama potomstva i smatra je nasljednom bolešću koja je rezultat bolesti živaca (kao i alkoholizam i kriminalnost), a ono što narod treba je “umjesto feminiziranih mužkaraca, muževe – a umjesto lisica i bezdušnih ženskinja – duševno i tjelesno zdrave udavače i žene majke” (Sučić 1943:183).

Kao što je vidljivo iz navedenih primjera, naturalističko shvaćanje nacije koje za sobom, između ostalog, povlači određene rodne politike, na području Hrvatske ima tradiciju dužu od jednog stoljeća pa stoga ne čudi previše uključivanje tih regresivnih diskursa u javne politike u trenutku stvaranja hrvatskoga nacionalnog identiteta devedesetih godina dvadesetoga stoljeća.

Zaključak

Kad govorim o politici seksualnosti, mislim na politiku upravljanja ljudskim životom ili, kako ju je nazvao Michel Foucault, na biopolitiku i biomoć. Seksualnost je jedno od područja kojima se od nastanka nacionalnih država moć služi kako bi upravljala populacijom (Mosse 2005), kako bi u cijelosti obuhvatila život “da mu diže cijenu, da ga umnožava, da ga posve određeno kontrolira i u cijelosti regulira” (Foucault 1994:94). U tom smislu različite diskurzivne prakse koje se u konstrukciji društvene stvarnosti služe seksualnošću, definiranjem roda, rodni uloga i rodnim normiranjem kako bi stvarale identitete i tako upravljale populacijom, čine politiku seksualnosti. Politika seksualnosti proizvodi sustav društvenih odnosa i praksi koji je u svojoj biti politički jer je proizvod određenih nositelja moći i stvara antagonizme, odnosno političke granice između prihvatljivih pozicija, *insidera* i *outsidera* kao neprihvatljivih pozicija identiteta. Drugim riječima, politika seksualnosti kao proizvod određene institucije posjeduje moć uključivanja i isključivanja te strukturiranja odnosa među različitim društvenim agensima (usp. Howarth i Stavrakakis 2000:4), odnosno njihovu artikulaciju (Laclau i Mouffe 1985:105).

Identiteti koje konstruira politika seksualnosti artikuliraju se u odnosu prema identitetima nastalima po drugim osima diferencijacije (Brah 1996:96; Žarkov 2007:2). U doba stvaranja hrvatske nacionalne države devedesetih godina

dvadesetoga stoljeća hrvatski državljani su se većinom izjasnili kao kršćani katolici, učvršćujući time patrijarhalne i konzervativne rodne uloge kao i određene moralne vrijednosti u novoj nacionalnoj državi te se nacionalni identitet čvrsto vezao i artikulirao preko vjerskog identiteta pa je biti Hrvat značilo biti katolik i živjeti, na deklarativnoj razini, u skladu s katoličkim moralom. I po toj su osi isključeni i marginalizirani oni koji se nisu identificirali s dominantnim opisom. Tako politika seksualnosti u određenim trenucima, kako bi postigla svoj cilj, mobilizira neke druge oblike društvene diferencijacije i druge diskurse: znanstvene, kulturne, ideološke. Medicinski i eugenički diskurs devetnaestoga stoljeća te stroga pripadnost katoličkoj tradiciji u kombinaciji s novim upravljačkim tehnologijama koje su se razvile u 19. stoljeću (disciplinska moć i biomoć ili governmentálnost) utjecali su na nositelje moći u Hrvatskoj i na politike koje su izrađivali. 1990-ih, kad je stvaranje mlade nacionalne države zahtijevalo stvaranje novog nacionalnog identiteta, ti su stari diskursi oživjeli u novim konceptima seksualnosti koji su se u međuvremenu razvili pa krajem dvadesetoga stoljeća u osnovnoškolskim udžbenicima u Hrvatskoj svjedočimo definiranju uloga žene i muškarca, majčinstva, očinstva, reprodukcije i obitelji, ali isto tako i nacije u maniri ideja iz doba nacionalnih pokreta u Europi devetnaestoga stoljeća. Rezultat toga su jaki antagonizmi i podijeljenost društva oko pitanja vezanih uz seksualnost koji se, između ostalog, danas materijaliziraju u pojavama spomenutima u uvodu: u homofobnim ispadima i homofobnoj atmosferi, o čemu svjedoči *Split Pride*, kao i u nemogućnosti uvođenja seksualne edukacije u škole.

NAVEDENA LITERATURA

- Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Brah, Avtar. 1996. *Cartographies of Diaspora. Contesting Identities*. London: Routledge.
- Chakravarty, Radha. 2004. "Lethal Love and Haunted Houses. The Maternal Problematic in Toni Morrison". *BRAC University Journal* 1/2:13-20.
- De Zan, Ivan. 2005. *Naš svijet 2*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dijanić, Dijana, Mirka Merunka-Golubić, Iva Niemčić i Dijana Stanić. 2004. *Ženski biografski leksikon. Sjećanje žena na život u socijalizmu*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Dugac, Željko. 2005. *Protiv bolesti i neznanja. Rockefellerova fondacija u međuratnoj Jugoslaviji*. Zagreb: Srednja Europa.
- Foucault, Michel. 1994 [1976]. *Znanje i moć*. Zagreb: Globus.
- Girometta, Umberto. 1920. *Mladež u borbi za život (Seksualna higijena)*. Split: Hrvatska knjižara.

- Hall, Stuart. 1996. "Introduction. Who Needs 'Identity'". U *Questions of Cultural Identity*. Stuart Hall i Paul du Gay, ur. London: Sage, 1-17.
- Howarth, David i Yannis Stavrakakis. 2000. "Introducing Discourse Theory and Political Analysis". U *Discourse Theory and Political Analysis*. David Howarth, Aletta J. Norval i Yannis Stavrakakis, ur. Manchester: Manchester University Press, 1-23.
- Jambrešić Kirin, Renata. 2008. *Dom i svijet. O ženskoj kulturi pamćenja*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Kekez, Anka, ur. 2009. *Sex na ex. Priručnik za javno zagovaranje u području seksualnih prava mladih*. Zagreb: CESI.
- Laclau, Ernesto i Chantal Mouffe. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Mosse, George L. 2005. *Nacionalizam u seksualnosti*. Ljubljana: Založba *cf.
- Mottier, Véronique. 2005. "From Welfare to Social Exclusion. Eugenic Social Policies and the Swiss National Order". U *Discourse Theory in European Politics*. David Howarth i Jacob Torfing, ur. New York: Palgrave, 255-273.
- Nacionalni program demografskog razvitka*. 1996. Vlada republike Hrvatske.
- Osborne, Peter i Lynne Segal. 1994. "Gender as Performance. An Interview with Judith Butler". *Radical Philosophy* 67:32-37.
- Papić, Žarana. 1999. "Women in Serbia. Post-Communism, War, and National Mutations". U *Gender Politics in the Western Balkan. Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States*. Sabrina P. Ramet, ur. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 153-171.
- Pavelić, Ante. 1942. "Poglavnikov govor hrvatskim majkama". U *I. hrvatski tjedan majke i djeteta. Od 31. svibnja do 7. lipnja 1942*. Zagreb: Ministarstvo urudžbe, 3.
- Pavličević, Dunja i Vladimira Štanger-Velički. 1994. *Moj hrvatski 2*. Zagreb: Školska knjiga.
- Periš, Josip, ur. 2003. *Zajedno u ljubavi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Periš, Josip, ur. 2005a. *S Kristom u život*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Periš, Josip, ur. 2005b. *Zajedno u ljubavi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Prlenda, Sandra. 2004. "Young, Religious, and Radical". U *Ideologies and National Identities. The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*. John Lampe i Mark Mazower, ur. Budimpešta: CEU Press, 82-105.
- Ramet, Sabrina P., ur. 1999. *Gender Politics in the Western Balkan. Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav Successor States*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Salecl, Renata. 1994. *The Spoils of Freedom. Psychoanalysis and Feminism after the Fall of Socialism*. London: Routledge.
- Sklevicky, Lydia. 1996. *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Sučić, Nikola. 1937. *Bolesti živaca i duše. Opća psihologija i psihopatologija*. Zagreb: Tipografija.

- Sučić, Nikola. 1943. *Na izvoru života*. Zagreb: Hrvatska državna tiskara.
- Šikić-Mičanović, Lynette. 2000. "The Construction of Gender through Discourse. Representation in Croatian Picture Books 1991–1995". U *War Discourse, Women's Discourse*. Svetlana Slapšak, ur. Ljubljana: ISH, 235–257.
- Škokić, Tea. 2011. "Can Croatia Swallow It? The Lack of Freedom of Sexual Expression". U *Love and Sexuality*. Anthropological, Cultural and Historical Crossings. Slađana Mitrović i Alja Adam, ur. Zagreb: Centar za ženske studije, Red Athena University Press, 131–143.
- Tuđman, Franjo. 1994. "Pozdravni govor u prigodi prvog posjeta pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj". <http://www.franjo-tudjman.net> (pristup 05.07.2008.)
- Vrgoč, Danica, Vladimir Strugar i Vesna Budinski. 1996. *To je moj svijet*. Zagreb: Alfa.
- Woodward, Kathryn. 2007. "Motherhood. Identities, Meanings and Myths". U *Identity and Difference*. Kathryn Woodward, ur. London: Sage, 239–285.
- Žarkov, Dubravka. 2007. *The Body of War*. London: Duke University Press.
- Župan, Dinko. 2008. "Odnos prema tijelu unutar hrvatskog školskog sustava druge polovine 19. st.". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 40:189–209.
- [S. n.]. 1990. "Intervju: Franjo Tuđman". *Glas Koncila*. 831:6–7.

ON THE POLITICS OF SEXUALITY IN CROATIA DURING THE 1990s, THE DISCOURSES THAT SHAPED IT AND ITS CURRENT SYMPTOMS

SUMMARY

Issues of sexuality – e.g. the attempt to introduce sexual education in schools or advocating the rights of sexual minorities – have been generating great public interest in Croatia in the last twenty years, and have been a cause of antagonisms. My analysis of the discourse of the official national politics of sexuality in the 1990s has shown that issues related to sexual education and sexual freedoms can be traced back to the politics of creating Croatian national identity during the 1990s. These politics relied on a variety of discourses from the past (including the scientific discourse of the 19th century, the eugenic discourse and the Catholic tradition), and some of the antagonisms refer back to these earlier discourses. The aim of this article is to shed light on some of them.

When the Croatian nation state was being formed, the aim of the politics of sexuality was to establish a patriarchal society with clearly defined and delineated "male" and "female" roles, so as to prevent the "extinction" of the nation. Therefore, any departures from the prescribed roles were strongly condemned, which meant that homosexuals, single men and women who did not want to have children were stigmatized. Homophobia, hatred towards sexual minorities and a society divided on the issue of what sort of sexual education to provide to children were all an expression of this discourse and this politics of sexuality.

Key words: biopolitics, the politics of sexuality, marginalization, gender, nationality, Catholicism, identity.